

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ.Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman τέως Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—Erich
Frank.—Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας.—
Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς
Ἀμερικῆς.—Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν
Ἀθηνῶν.—August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Breslau.—Μιχ.
Τσαμαδός.—Franz Bœhm ἐκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Ἰωάν. Θεο-
δωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1940

Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ DEWEY

Υ Π Ο

Ο Τ Ι Σ Λ Ε Ε

Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας εἰς τὸ Vassar College
ἐν Poughkeepsie τῶν Ἰνωμ. Πολιτ. τῆς Ἀμερικῆς

(Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους)

II. Πραγματισμὸς καὶ ἐνέργεια.

Ἡ θέσις τὴν ὁποῖαν καταλαμβάνει ἡ προᾶξις, καὶ ἡ λειτουργία τὴν ὁποῖαν ἐπιτελεῖ αὕτη εἰς τὸν πραγματισμόν, δὲν ἦσαν ποτὲ σαφῶς καθορισμένα, οὔτε ὅμως καὶ ἔγιναν σαφέστερα διὰ τοῦ πραγματισμοῦ τοῦ Dewey. Παρ' ὅλον ὅτι διαρκῶς ἐτονίζετο ἡ προᾶξις, παρέμεινε πάντοτε, καὶ ἔξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ, κάποια ἀσάφεια καὶ ἀμφιβολία. Εἶνε ἡ προᾶξις μία εἰδικὴ περίπτωσις μεταφυσικῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ εὑρεθοῦν κάπου ἄλλοῦ κατὰ τὴν γενικότητά των καὶ κατὰ τὴν πλέον χαρακτηριστικὴν αὐτῶν μορφήν, ἢ μήπως ἡ προᾶξις αὕτη καθ' ἑαυτὴν εἶνε ἡ πηγὴ, ὅπου θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὰς βασικὰς μας κατηγορίας;

Πολλάκις ὁ Dewey ἀναζητεῖ τὰς μεταφυσικὰς κατηγορίας εἰς τὴν προᾶξιν. «Ἡ τελειωτικὴ βεβαιότης τοῦ γνησίως τυχαίου, τοῦ ἀβεβαίου καὶ ἐνδεχομένου γεγονότος, τῆς μὴ κανονικότητος καὶ ἀκαθοριστίας εἰς τὴν φύσιν εὑρίσκεται, κατὰ ταῦτα, εἰς τὸ ὅτι λαμβάνει χώραν ἡ διανόησις».

Ἡ βεβαιότης αὕτη δὲν συνίσταται εἰς μίαν λογικὴν ἀπόδειξιν ἢ πραγματικότης τοῦ ἐνδεχομένου καὶ τυχαίου δὲν ἔπεται ἀπαγωγικῶς ἀπὸ λογικὰ δεδομένα. Ἡ βεβαιότης αὕτη ἔγκειται εἰς τὸν ἀ-λογικὸν χαρακτήρα ποὺ ἔχουν αἱ δυσκολίαι, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκει διαρκῶς περιπεπλεγμένον. Αὗται αὗται αἱ σκληραὶ καὶ προσβλη-

ματικά καταστάσεις πού ἀντιμετωπίζει, καί εἰς τὰς ὁποίας εἶνε ὑποχρεωμένος κάπως νὰ ἀντιδράσῃ, εἰάν θέλῃ νὰ ἐπιζήσῃ, αὐταὶ περιέχουν τὴν τελειωτικὴν βεβαιότητα περὶ τοῦ τυχαίου. Ἄς λάβωμεν ἓνα ἄλλο παράδειγμα: Ἡ ἐνέργεια δὲν εἶνε μία συνέπεια τῆς ὑπάρξεως δεδομένων τῶν αἰσθήσεων, καί τοῦ συλλογισμοῦ ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦν σημεῖα πραγματικοτήτων, πού τὰ προεκάλεσαν ἐκεῖνα μὲ τὸ νὰ ἐρεθίσουν τὸν ὄργανισμόν τοῦναντίον, τὸ τελευταῖον γεγονός, τὸ ὁποῖον δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀναχθῇ πλέον εἰς ἄλλο, εἶνε ὅτι ἐνεργοῦμεν, τὰ δὲ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων εἶνε συμπεράσματα ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν ἢ συστατικὰ στοιχεῖα ταύτης, πού διακρίνομεν διὰ τῆς ἀναλύσεως, καὶ ὄχι στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα κατασκευάζεται ἡ ἐνέργεια, ἢ προγενέστερα γεγονότα ἐπὶ τῶν ὁποίων αὕτη νὰ βασίζεται. Ἴδου δύο σπουδαῖαι κατηγορίαι τῆς φιλοσοφίας, τὸ τυχαῖον καὶ τὸ δεδομένον τῶν αἰσθήσεων, πού εὐρίσκομεν εἰς τὴν ἐνέργειαν, ἢ ὁποία καὶ ἀποτελεῖ τὸν τελευταῖον αὐτῶν τρόπον.

Ἐπὶ τὸ ἄλλο μέρος καὶ λόγοι διὰ νὰ ἀρνηθῇ κανεὶς, ὅτι ἡ ἐνέργεια ἔχει καμμίαν ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα διὰ τὴν μεταφυσικὴν. Ἡ ἐνέργεια ἐξυπακούει ἐπιλογὴν, ἢ δ' ἐπιλογή γίνεται χάριν τοῦ καλλιτέρου ἐκ τῶν δυνατῶν λύσεων· κατευθύνεται πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν κάποιου σκοποῦ καὶ πρὸς τὴν πραγματοποίησιν ἀξίας. Σκοπὸν ὅμως καὶ ἀξίαν δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς ὀλόκληρον τὴν φύσιν, καθόσον ἡ ὑπαρξίς αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς παρουσίας εἰδικῶν ὀργανικῶν συνθηκῶν. Ἡ ὑπαρξίς μόνη δὲν ἐξυπακούει καὶ ἀξίαν, καὶ οὕτω εἴμεθα ὑποχρεωμένοι, διὰ νὰ εὐρωμεν τὸν δρόμον πρὸς τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὄντος, νὰ στραφῶμεν πρὸς τὴν μελέτην τῆς ὑπάρξεως, δηλαδὴ πρὸς τὰς ἐπιστήμας. Ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ ἠθικὴ εἶνε εἰδικαὶ περιπτώσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας, χωρὶς αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς νὰ εἶνε συστατικαὶ τῆς φύσεως. Τὸ πρακτικὸν εἶνε εἰδικὴ περίπτωσις τοῦ θεωρητικοῦ, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι διὰ νὰ κατανοήσωμεν αὐτὸ εἶνε ἀνάγκη νὰ στραφῶμεν πρὸς τὴν θεωρητικὴν ἐπιστήμην· αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν ἀποτελεῖ ἐξήγησιν. Τὴν καλλιτέραν κατανόησιν καὶ περιγραφὴν τῆς ἐνεργείας μᾶς τὴν παρέχουν ἐπιστήμαί ὅπως ἡ βιολογία, ἡ φυσιολογία, ἡ ψυχολογία καὶ ἡ κοινωνιολογία, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦν τὰ ἀποκτήματα τῆς φυ-

σικῆς καὶ τῆς χημείας. Ἄς ἀναφερθῶμεν εἰς τὸ προηγούμενον παράδειγμά μας: εἶνε βεβαίως δυνατόν νὰ ἔχω ἀνάγκην ἀπὸ ξύλου διὰ τὴν φωτιάν· θὰ ἦτο ὅμως παράλογον νὰ δώσω τὸν ὄρισμόν τοῦ ξύλου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς στιγμιαίας μου αὐτῆς ἀνάγκης. Ἐὰν θέλω νὰ κατανοήσω τὴν φύσιν τοῦ ξύλου, θὰ καταφύγω εἰς τὸν ἐπιστήμονα, ὁ ὁποῖος θὰ μοῦ εἰπῆ, ἐὰν τὸ ἐπιθυμῶ, τί εἶνε τὸ ξύλον ὡς φυσικὸν ἀντικείμενον ἐντελῶς ἀσχέτως πρὸς τὰς ἀνάγκας μου, καὶ θὰ μὲ βοηθήσει νὰ ἐκλέξω τὸ εἶδος τοῦ ξύλου ποῦ θὰ εἶνε καταλληλότερον διὰ τὸν σκοπὸν μου, ὁποιοσδήποτε καὶ ἂν εἶνε οὗτος. Ἡ ἐπιστήμη παρέχει τὰ ἀπαραίτητα ὄργανα διὰ ὁτιανδήποτε λελογισμένην ἐνέργειαν, ἀρκεῖ νὰ θέλωμεν νὰ τὰ χρησιμοποιήσωμεν· τὰ ὄργανα ὅμως αὐτὰ ὑπάρχουν ἐδῶ ἀνεξαρτήτως τῆς πρακτικῆς ἐνεργείας. Ἡ ἐπιστήμη, ὡς σκοπὸς καθ' ἑαυτήν, παρέχει γνῶσιν τῆς φύσεως, ἡ ὁποία ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὴν δυνάμει ἐφαρμογῆν εἰς τὰ προβλήματα τῆς πράξεως, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποτελῇ καθ' ἑαυτήν τὴν ἐφαρμογῆν ταύτην.

Εἶνε ὅμως ἡ ἐπιστήμη σκοπὸς καθ' ἑαυτήν; Μὲ ἄλλας λέξεις, εἶνε πράγματι ἐπιστήμη, ἢ εἶνε Τέχνη; ¹⁾ Αὐτὸ εἶνε τὸ ζήτημα, ποῦ εὐρίσκεται εἰς τὴν βάσιν τοῦ προβλήματος περὶ τῆς φύσεως τοῦ πρακτικοῦ. Τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶνε Τέχνη ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμία διαφορὰ ἀπὸ ἀπόψεως λογικῆς ἀρχῆς μεταξὺ τῶν μεθόδων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν μεθόδων τῆς τεχνολογίας

1) Ἡ τέχνη ἢ παραγωγή ἀποτελεῖ μόνον τὸν ἓνα κλάδον τῆς πράξεως· ὁ ἄλλος κλάδος εἶνε ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια. Ἡ φιλοσοφία ὅταν ταυτίζεται πρὸς τὴν ἠθικὴν κατὰ τὴν εὐρείαν αὐτῆς σημασίαν, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς περιλαμβάνουσα καὶ τὰ δύο, καθότι ἡ Τέχνη εἶνε ἓνα ὄργανον πρὸς ἀποτελεσματικὴν ἐνέργειαν. Ὅλα αὐτὰ ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ προϋποθέτουν ἓνα μερικὸν χωρισμόν τῶν μέσων καὶ σκοπῶν. Τοιαύτη φαίνεται νὰ εἶνε ἡ ἀποψις τοῦ πραγματισμοῦ· ὅταν δὲ γίνεται σύγκρισις μεταξὺ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ, θὰ ἀναφερόμεθα εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο εἴτε ὡς εἰς Τέχνην εἴτε ὡς εἰς ἠθικὴν, ἀφοῦ αἱ διακρίσεις αὗται δὲν ἔχουν σπουδαιότητα διὰ τὸ θέμα μας. Τὸ κοινὸν τέρμα τῆς σκοπίμου ἐνεργείας, τόσον τῆς θεωρητικῆς ὡσον καὶ τῆς πρακτικῆς, εἶνε ἡ καλαισθητικὴ βίωσις εἰς τὴν ὁποίαν διακρίσεις ὅποιαί εἶνε αἱ διακρίσεις εἰς μέσα καὶ σκοπούς, εἰς ὄρισμένον καὶ γνωστὸν, εἰς δεδομένα καὶ συμπεράσματα, ἔχουν ἤδη ὑπερνικηθῆ. Ποτὲ δὲν φθάνει κανεὶς εἰς τὸ τέρμα, εἶνε ὅμως δυνατόν νὰ προσεγγίσῃ κανεὶς εἰς αὐτὸ εἰς ὁποιανδήποτε σφαῖραν τῆς ἐσωτερικῆς πείρας.

(ἐφηρμοσμένης ἐπιστήμης). Ὑπάρχει βεβαίως καὶ μία ὠρισμένη ἔννοια ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὸ τοιοῦτον εἶνε ἀληθὲς διὰ τὸν πραγματιστὴν· διότι καὶ ἡ γνῶσις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶνε ἓνα εἶδος ἐνεργείας, ἡ δὲ ἐνεργεῖα ἀποτελεῖ τὴν κλεῖδα διὰ τὰς μεθόδους τόσο τῆς ἐπιστήμης ὅσον καὶ τῆς τεχνικῆς αὐτῶν ἐφαρμογῆς. Παρ' ὅλα ταῦτα δὲν εἶνε καὶ πολὺ διαφωτιστικὸν τὸ νὰ περιλάβῃ κανεὶς ἀδιακρίτως ὁλόκληρον τὴν ἀνθρώπινην πείραν ὑπὸ τὸν μοναδικὸν τίτλον τῆς ἐνεργείας. Βεβαίως εἶνε δυνατὸν νὰ εἴπωμεν, εἰάν θέλωμεν, ὅτι ἐπιστήμη καὶ τεχνολογία, ἡ ὁποία δὲν εἶνε παρὰ ἓνα εἶδος Τέχνης, ἀποτελοῦν δύο εἴδη ἐνεργείας. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου θὰ ἔχομεν σημειώσει τὴν διαφορὰν μεταξὺ θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ἐνεργείας. Τὸ νὰ χρησιμοποιήσωμεν ὅμως τὸν ὄρον ἐνεργεῖα ὑπὸ τὴν τόσο εὐρεῖαν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν ἐξυπακούει ἡ χρῆσις αὕτη, χωρὶς νὰ προσθέσωμεν καὶ μίαν ἐπιμεμελημένην ἀνάλυσιν τῶν διαφορῶν μεταξὺ τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ ἀφαιρέσωμεν τόσην πολλὴν σημασίαν ἀπὸ τοῦ ὄρου τούτου, ὥστε νὰ χάσῃ οὗτος τὴν χρησιμότητά του. Μετατρέπεται τότε οὗτος εἰς τόσο εὐρεῖαν κατηγορίαν ὥστε, ὅπως καὶ ἡ πείρα, νὰ δηλώνῃ μᾶλλον μίαν φιλοσοφικὴν μέθοδον παρὰ ἓνα ἰδιαίτερον θέμα. Ἡ ἔννοια ὅμως τῆς ἐνεργείας θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελῇ τὴν πρωταρχικὴν κατηγορίαν, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὴν βάσιν τῆς ἐμφάσεως πού τίθεται ἐπὶ τῶν συνεπειῶν, καὶ πού συνιστᾷ τὴν ἀληθῆ μέθοδον τοῦ πραγματισμοῦ, δὲν θὰ ἔπρεπε δὲ νὰ ἀποδίδεται εἰς αὐτὴν ἀπλῶς μεθοδολογικὴ σπουδαιότης καὶ σημασία. Αἱ παλαιαὶ διαφοραὶ τὰς ὁποίας διέκρινεν ὁ κοινὸς νοῦς μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ Τέχνης, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀναφανοῦν ἐκ νέου, εἰάν ἡ διάκρισις μεταξὺ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ πρόκειται νὰ καταστῇ καρποφόρος. Ἐν ἑναντίᾳ περιπτώσει θὰ ἔχομεν δημιουργήσει ἀπλῶς σύγχυσιν ἀντὶ νὰ ἐπιτελέσωμεν πρόοδον. Ἡ ἀξία τῆς ἐπιστήμης ἴσως νὰ κεῖται ἀκριβῶς εἰς τὴν ιδιότητα αὐτῆς ὡς ὄργανου, εἰς τὰς χρήσεις εἰς τὰς ὁποίας ὑποβάλλεται διὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅμως τοῦτο, δὲν σημαίνει καὶ νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι ἡ ἀξία εἶνε συστατικὴ τῆς φύσεως τῆς ἐπιστήμης. Ἡ φύσις τῆς ἐπιστήμης εἶνε νὰ περιγράφῃ, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸν αἰτιώδη μηχανισμόν τῆς φύσεως. Τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶνε

Τέχνη σημαίνει νὰ τὴν περιγράψωμεν ἐν συναρτήσει πρὸς τὰς ἠθικὰς καὶ καλαισθητικὰς λειτουργίας, τὰς ὁποίας ἐνδέχεται καί, ἀναμφιβόλως, ὀφείλει νὰ προσλάβῃ· τὸ νὰ ταυτίσωμεν ὅμως τὴν φύσιν αὐτῆς πρὸς τὰς λειτουργίας ταύτας θὰ ἐσήμαινε νὰ τὴν παρεξηγήσωμεν. Εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν εἶνε ἀνάγκη νὰ εὗρισκεται κάτι ποῦ λέγεται ἐπιστήμη, διὰ νὰ ἐκτελεθῇ τὰς λειτουργίας, καὶ τὸ τοιοῦτον θὰ ἦτο ἀληθὲς καὶ ἐὰν ἀκόμη ὁ ὑψιστος σκοπὸς τῆς ζωῆς δὲν ἦτο παρὰ ἡ ἀναζήτησις τῆς γνώσεως χάριν αὐτῆς τῆς ἰδίας.

Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἐπιστήμη καὶ Τέχνη ταυτίζονται ὁ πραγματιστὴς δυνατόν νὰ προβάλλῃ δύο ἐπιχειρήματα. Κατὰ πρῶτον λόγον εἶνε δυνατόν νὰ λεχθῇ ὅτι ὁλόκληρος ὁ διαλογισμὸς εἶνε μία Τέχνη, ἡ ὁποία ἐμφανίζει τὴν δημιουργικὴν φύσιν τῆς Τέχνης καθὼς καὶ τὴν σύνδεσιν λημμάτων καὶ συμπερασμάτων, μέσων καὶ σκοπῶν, τὰ ὁποῖα εἶνε τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς καλαισθητικῆς ἀξίας, καθὼς καὶ κάθε ἄλλης ἀξίας. Δεύτερον, αἱ διάφοροι ὀντότητες τῆς ἐπιστήμης, ὁποῖαι εἶνε τὰ ἠλεκτρόνια, δὲν ἀποτελοῦν ἀτομικὰς ὑπάρξεις, ποῦ νὰ συναγωνίζονται τὰ μικροσκοπικὰ πράγματα τῆς ἀμέσου πείρας μας, ἀλλὰ ἀφηρ. ἐννοίας. Ἐὰν θεωρήσωμεν ὡς δεδομένον, ὅτι μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ ὀμιλῶμεν μὲ κάποιον νόημα περὶ τῆς «ἐπιστήμης» ὡς ὅλου, ἔπεται ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπιστήμη, ὡς σκοπὸς καὶ ἑαυτήν, ἀποτελεῖ τὴν ἔρευναν μιᾶς εἰδικῆς κλάσεως ἀντικειμένων, θὰ εἶνε αὕτη τότε ἡ καθαρῶς τυπική, μία ἔρευνα δηλ. ἀφηρ. ἐννοιῶν καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν, ἢ ἄλλως θὰ πρέπει νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ τοῦ μικροσκοπικοῦ ἐπιπέδου. Καὶ ὁποιοῦν δήποτε τρόπον καὶ ἂν θελήσωμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ τελευταῖον τοῦτο δίλημμα, θὰ εὐρεθῶμεν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν κοινὸν νοῦν, καὶ οὕτω εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχθῶμεν τὴν πρώτην λύσιν, ὅτι τουτέστιν αἱ ἐννοιαὶ χρησιμεύουν ὡς ὄργανα, ἡ δὲ οὐσία τῆς ἐπιστήμης ἔγκειται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς. Ἡ συνταύτισις αὕτη θὰ εἶχεν ὡς συνεπείαν νὰ θέσῃ τὸ πρακτικὸν πρὸ τοῦ θεωρητικοῦ, καὶ νὰ μετατρέψῃ τὸ τελευταῖον εἰς εἰδικὴν περίπτωσιν τοῦ πρώτου, διότι εἶνε γενικῶς παραδεδεγμένον ὅτι ἡ Τέχνη εἶνε πρακτική.

Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τῆς διακρίσεως αὐτῶν εἶνε τοῦλάχιστον ἐξ ἴσου ἰσχυρά. Πρῶτον ἡ φιλοσοφία, καὶ ἂν τίθεσιν πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ἀποτελεῖ τὴν κριτικὴν τῶν ἀξιῶν, καὶ

τοῦτο ὄχι γενικῶς καὶ ἀφηρημένως ἀλλὰ λόγῳ ἀμέσου πρακτικοῦ ἐνδιαφέροντος. Εἶνε ἠθικὴ, ἀλλ' ὑπὸ τόσον εὐρείαν σημασίαν ὥστε μόλις νὰ δύναται νὰ διακριθῆ ἀπὸ τὴν Τέχνην. Θὰ ἐνεφανίζετο οὕτω ἡ φιλοσοφία ὡς βασίλισσα τῶν Τεχνῶν καὶ ὄχι τῶν ἐπιστημῶν· καθ' ὅσον ἀσφαλῶς ἡ Τέχνη ἀποτελεῖ κριτικὴν τῶν ἀξιῶν, καὶ ὁ σκοπὸς αὐτῆς, ὅπως καὶ ὁ τῆς φιλοσοφίας, εἶνε νὰ ἐπαυξήσῃ τὸ ὀλικὸν ποσὸν τῶν ἀξιῶν εἰς τὸν κόσμον. Ὡς Τέχνη ἡ φιλοσοφία δὲν ἀποτελεῖ μορφὴν γνώσεως ἀνωτέραν ἀπὸ τὴν τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία νὰ μᾶς παρέχῃ μίαν μοναδικὴν θέαν ἐπὶ τῆς φύσεως τῆς πραγματικότητος. Ὁ φιλόσοφος, εἰάν τὸ ἔργον του πρόκειται νὰ ἔχῃ κάποιαν σχέσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἔχει ἀνάγκην γνώσεως, καὶ διὰ νὰ ἀποκτήσῃ αὐτήν, πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ τὰς ἰδίας μεθόδους ὅπως καὶ ὁ ἐπιστήμων, καὶ νὰ ἐργάζεται πειραματικῶς καὶ κριτικῶς. Ἐπὶ πλέον, ἡ γενικὴ ἀναζήτησις τῆς ἀξίας ἀπαιτεῖ ἐξ ἴσου γενικὰ μέσα διὰ τοὺς σκοπούς της. Οἱ μηχανισμοὶ τῆς φύσεως εἶνε μέσα, ὁ δὲ φιλόσοφος θὰ ἔχει ἀνάγκην μιᾶς γενικῆς ἰδέας τῶν τρόπων τοῦ ἐργάζεσθαι τῆς φύσεως, μιᾶς περιεκτικῆς ἀπόψεως τῶν πραγμάτων, διὰ νὰ ἐπιδιώξῃ ἐπιτυχῶς τοὺς σκοπούς του. Ἡ ἐπιστήμη ἐρευνᾷ τὴν ὑπαρξιν, εἰάν δὲ ὁ φιλόσοφος ἐπιθυμεῖ νὰ κατανοήσῃ τὴν ὑπαρξιν ταύτην, ὅπως βεβαίως πρέπει νὰ τὸ πράξῃ, θὰ ἦτο παράλογον εἶναι οὗτος ἠγνόει ὅ,τι ἔχει νὰ τοῦ εἰπῆ ἡ ἐπιστήμη. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ἐπιστήμη ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ὑπαρξιν, ἡ Τέχνη δὲ καὶ ἡ φιλοσοφία διὰ τὴν ἀξίαν, διὰ τοῦτο καὶ ὁ φιλόσοφος ἐξαρτᾶται τόσον πολὺ ἀπὸ τὸν ἐπιστήμονα ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν περὶ τοῦ κόσμου ὅπως ἔχει οὗτος.

Κατὰ δεύτερον λόγον δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀρνηθῶμεν, ἢ νὰ συγκαλύψωμεν, ὅτι κατὰ τελευταῖον τινὰ λόγον ἡ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μὲ τὴν προηγηθεῖσαν ὑπαρξιν, ἐνῶ ἡ Τέχνη μὲ τὴν ἐνδεχομένην τοιαύτην, ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶνε ἡ γνῶσις τῶν ὄρων καὶ συνθηκῶν, ἡ δὲ Τέχνη εἶνε γνῶσις τῶν συνεπειῶν. Δὲν ὑπάρχει ἄραγε τόπος διὰ προηγηθεῖσαν ὑπαρξιν εἰς μίαν φιλοσοφίαν ἡ ὁποία ἀρχίζει μὲ τὸ νὰ θέτῃ τὴν ἔμφρασιν ἐπὶ τῶν συνεπειῶν; Βεβαίως ὑπάρχει· ὁ πραγματισμὸς εἶνε φυσιοκρατισμὸς, ἡ δὲ φύσις ὑπάρχει διὰ τὸν φυσιοκράτην ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν αὕτη γινώσκειται. Ἐδῶ ἐγγίζομεν εἰς ἐπιστημολογικὰς ἀμφισβητήσεις, δὲν θὰ περιπλακῶμεν ὁμῶς εἰς αὐτὰς εἰάν καταβάλωμεν

ὀλίγην προσοχήν. Ἡ γνῶσις, κατ' οὐσίαν, πάντοτε περιλαμβάνει συνεπείας, ποτὲ ὅμως δὲν συνίσταται καθ' ὅλοκληρίαν εἰς τὰς συνεπείας αὐτάς, καθόσον πάντοτε, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἀνσφύεται εἰς ἓνα ὑπάρχον φυσικὸν γεγονός. Ὅποιαδήποτε ἄλλη θεωρία θὰ ἠγγόει τὴν διάκρισιν μεταξὺ γεγονότος καὶ φαντασίας, ὁ δὲ πραγματισμὸς εὐρίσκειται πάρα πολὺ πλησίον εἰς τὰς πραγματικότητας ἢ ὥστε νὰ πράξη τοιοῦτον τι.

Ἡ ἀναφορὰ τῆς γνώσεως πρὸς ἓνα ὑπάρχον φυσικὸν γεγονός εἶνε προσαρμογή, συμφωνία· τὸ γινώσκειν ὅμως δὲν εἶνε ποτὲ ἀπλῶς μία παθητικὴ συμφωνία ἢ ἀντιγραφή. Αἱ συνέπειαι μίας ὁρισμένης ἰδέας ἀποδεικνύουσιν ὅτι δὲν εἶνε σύμφωνοι ἢ δὲν προσαρμόζονται πρὸς τὰ γεγονότα, ἢ δὲ χρησιμοποίησις αὐτῶν ἄγει εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸ γεγονός. Πολλάκις ὅμως ἢ συμφωνία αὕτη τῶν ἰδεῶν πρὸς τὰ γεγονότα ὑπάρχει πράγματι· δσάκις δὲ ὑπάρχει, πάντοτε προχωρεῖ περισσότερον, καθόσον ἢ γνῶσις εἶνε ἀμοιβαία ἐνέργεια, ἐνῶ ἢ συμφωνία δὲν εἶνε παρὰ σχέσις στατική. Θὰ εἶνε μάλιστα δυνατὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἢ συμφωνία εἶνε τὸ στατικὸν καὶ ἢ λειτουργία τὸ δυναμικὸν στοιχεῖον τῆς γνώσεως, καὶ ὅτι τὸ πρῶτον μόνον διὰ τοῦ δευτέρου εἶνε δυνατὸν νὰ ἀνακαλυφθῇ. Ἡ συμφωνία προκύπτει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι αἱ ἰδέαι εἶνε τι τὸ διατεταγμένον, τὸ ὀργανωμένον, ἐὰν δὲ εἶνε ἀληθεῖς θὰ πρέπει αἱ διατάξεις αὐτῶν νὰ εἶνε συνέπειαι τῶν διατάξεων τῆς φύσεως ἢ νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ συναχθοῦν δι' ἀφαιρέσεως ἐξ αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἰδέαι ἐπίσης ἔχουν συνεπείας: μεταβάλλουν τόσον τὸν γινώσκοντα ὅσον καὶ τὸ γινωσκόμενον διὰ μέσου τῆς ἀμοιβαίας ἐπενεργείας πού λέγεται γνῶσις. Ὁ γινώσκων ἐνεργεῖ τώρα μὲν περισσότερον νοῦν παρὰ ὅταν ἦτο ἀμαθής, τὸ δὲ λελογισμένον τῆς ἐνεργείας του βασίζεται ἐπὶ τῆς συμφωνίας πρὸς τὴν φύσιν, κατὰ τὴν παροῦσαν αὐτῆς πραγματοποίησιν, καὶ περισσότερον μάλιστα ἀκόμη κατὰ τὴν δυναμικότητά της. Τὸ γινωσκόμενον ἀντικείμενον ἔχει μέσα του δυναμικότητας, αἱ ὁποῖαι θὰ πραγματοποιηθοῦν μόνον διὰ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐνεργείας καὶ διὰ τῆς συμφωνίας πρὸς τὴν παροῦσαν πραγματοποίησιν του. Συγχρόνως δὲ, ἀνεξαρτήτως τῆς πρακτικῆς ἐνεργείας κατὰ τὴν ἐννοίαν τῆς Τέχνης, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ γινώσκειν ἀποτελεῖ πραγματοποίησιν μερικῶν ἐκ τῶν προηγουμένων δυνατοτήτων τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως, ἀφοῦ προσδί-

δει νόημα, τὸ δὲ νόημα ἐνυπάρχει εἰς τὴν φύσιν ὡς δυναμικότητα. Καὶ ἐδῶ ἐπίσης, διὰ τὸ εἶνε ἀληθὲς τὸ προστιθέμενον νόημα, εἶνε ἀνάγκη νὰ βασίζεται ἐπάνω εἰς μίαν προηγουμένην προσαρμογὴν τῆς ὀργανώσεως. Παντοῦ εἰς τὴν γνῶσιν προσαρμογὴ καὶ ἐπιτυχῆς λειτουργία συμβαδίζουν. Ἡ πρότασις ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὄν πρακτικὸν σημαίνει ἀπλῶς, ὅτι δὲν τοῦ εἶνε δυνατόν νὰ ἀνακαλύψῃ μίαν προηγηθεῖσαν ὑπαρξίν χωρὶς νὰ προχωρήσῃ πέραν αὐτῆς· αὐτὸ καὶ τίποτε περισσότερον. Αὐτὸ πρέπει νὰ εἴπῃ ὁ πραγματισμὸς, ἐὰν ἐπιστήμη καὶ Τέχνη εἶνε διακεκριμένα.

Ἡ ἐξήγησις τῆς φαινομενικῆς συγχύσεως μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ Τέχνης ἐγκείται εἰς τὴν περὶ γνώσεως θεωρίαν τοῦ πραγματισμοῦ. Εἰς τὸ ἐρώτημα ἐὰν ἡ γνῶσις ἀφορᾷ τὸ γενικὸν ἢ τὸ ἀτομικόν, τὸ καθ' ἕκαστον, ὁ πραγματισμὸς δίδει μίαν γενικὴν ἀπάντησιν, ὅτι πᾶσα γνῶσις εἶνε γνῶσις τοῦ καθ' ἕκαστον, ἀφοῦ ἡ διανόησις δὲν εἶνε παρὰ ἢ προσπάθεια νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς προβληματικὰς καταστάσεις, μία προβληματικὴ δὲ κατάστασις εἶνε πάντοτε ἀτομικὴ, καθ' ἕκαστον. Τὸ τοιοῦτον ἀποτελεῖ τὴν μεγαλειτέραν διαφορὰν μεταξὺ τῆς λογικῆς τοῦ πραγματισμοῦ καὶ τῆς λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους (ἢ καὶ πάσης στενῶς τυπικῆς τοιαύτης). Τὰ ἀληθῆ ἀντικείμενα τῆς γνώσεως δὲν εἶνε αἱ γενικαὶ ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι δὲν χρησιμεύουν παρὰ ὡς ὄργανα, ἀλλὰ τὰ πράγματα καὶ τὰ συμβεβηκότα. Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως, ἡ ἐπιστήμη ἀναζητεῖ γενικοὺς νόμους οἱ δὲ νόμοι ἔχουν παγκόσμιον κῦρος. Ἐνεκα τούτου ἀκριβῶς δυνατόν νὰ φαίνεται, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις ἀφορᾷ πάλιν τὸ γενικόν, τὴν μορφήν καὶ τὴν ὀργάνωσιν καὶ ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπιστήμη μᾶς παρέχει τὸ ὑπόδειγμα τῆς γνώσεως, τότε τὸ καθ' ἕκαστον δὲν εἶνε δεκτικὸν γνώσεως καὶ ἀποτελεῖ ἀντικείμενον μόνον τῆς Τέχνης, ὅπως ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶνε, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀναζητεῖ τοὺς νόμους τῆς διὰ τοῦ πειραματισμοῦ, καὶ τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐπιστήμης ἐπίσης ἔχει νὰ κάμῃ πάντοτε μὲ καθ' ἕκαστον καταστάσεις· δὲν ἔπεται ὅμως ἐκ τοῦ λόγου τούτου ὅτι εἶνε καὶ καλλιτέχνης. Ἡ ἐπιστήμη ἀναζητεῖ τὰ γενικῶς ἰσχύοντα, ἂν καὶ διὰ τὸ ἐπιτύχῃ τοῦτο, χρησιμοποιοῦ μίαν τέχνην τῆς ἐρεῦνης· ἐνῶ ἡ Τέχνη, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς εἰδικῆς αὐτῆς μορφῆς, τῆς τεχνολογίας, ἐφαρμόζει τὴν γνῶσιν ταύτην ἐπὶ τῶν καθ'

ἕκαστον περιπτώσεων. Εἰς τὴν ἐπιστήμην ἢ ἐνέργεια ὑπάρχει χάριν τῆς γνώσεως, ἐνῶ εἰς τὴν Τέχνην, ἢ γνῶσις ὑπάρχει χάριν τῆς ἐνεργείας. Εἶνε ἔκτος πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ἡ ἐπιστήμη περιέχει καὶ Τέχνην, καὶ ἡ Τέχνη περιλαμβάνει καὶ ἐπιστήμην. Ἡ ἐπιστήμη, ὡς ἐνέργεια καθ' ἑαυτήν, ἔχει καλαισθητικὴν ἀξίαν, ἡ δὲ ἀσκησις αὐτῆς ἀπαιτεῖ νὰ εἶνε κανεὶς προικισμένος μὲ τὴν δημιουργικὴν, καλλιτεχνικὴν φαντασίαν. Ὁ καλλιτέχνης, ἀφ' ἑτέρου, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχη γνώσεις ἐπιστημονικὰς, καὶ ὅσον περισσοτέρας τόσο τὸ καλλίτερον. Ὁ συνυφασμὸς ὅμως αὐτῶς, διότι πάντως ὑπάρχει συνυφασμὸς, μεταξὺ ὅλων τῶν μορφῶν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, δὲν καταστρέφει τὰς διαφοράς.

Ἐν συνόψει λέγομεν ὅτι Τέχνη καὶ ἐπιστήμη ἔχουν στενὴν μεταξὺ τῶν συγγένειαν : καθόσον, καίτοι ἡ μία ἀσχολεῖται πρωτίστως μὲ τὴν ἀξίαν καὶ ἡ ἄλλη μὲ τὰ ὄντα, ὅμως καὶ ἡ Τέχνη ἀσχολεῖται ὁμοίως καὶ μὲ τὰ ὄντα, ἀφοῦ αἱ ἀξίαι, αἱ ὁποῖαι λαμβάνουν χώραν φυσικῶς, ἀποτελοῦν ἓνα τομέα τοῦ ὄντος, καὶ ἡ ἐπιστήμη πάλιν ἐμφανίζει καὶ αὕτη πολλὰ ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς Τέχνης—παραδ. χάριν: ἀφοῦ εἶνε κἄτι ποῦ ἐπιδιώκει ὁ ἀνθρώπος, βασίζεται ἐπὶ τῆς προτιμήσεως, καὶ οὕτω ἀποτελεῖ ἐπιδίωξιν ἀξίας. Παρ' ὅλας ὅμως τὰς ὁμοιότητας καὶ τὰς ὑπερκαλύψεις τὰ δύο αὐτὰ διαφέρουν κατὰ τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν. Ἐὰν ὄντοτες τῆς φυσικῆς ὁποῖαι εἶνε τὸ ἄτομον, τὸ ἠλεκτρόνιον καὶ αἱ φωτειναὶ κυμάνσεις, δὲν εἶνε ὄντα ποῦ νὰ ἔχουν χωριστὴν ἀτομικότητα, αἱ κατὰ σχέσιν διατάξεις αὐτῶν, τὰς ὁποίας περιγράφει ἡ φυσικὴ, ἀποτελοῦν ἐν πάσῃ περιπτώσει πραγματικὰς ὄντοτητας εἰς τὴν φύσιν, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία εἶνε ἀπαραίτητος ὅρος διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν ποιοτήτων. Τοιοῦτοτρόπως θὰ εἶνε ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶνε ἡ ἀνακάλυψις τῶν προηγηθέντων ὄρων καὶ συνθηκῶν. Ἡ Τέχνη, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, χρησιμοποιεῖ τοὺς ὄρους πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ προκαλέσῃ καὶ ἄλλας ἀκόμη συνεπείας, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ μεταβάλλῃ τὴν φύσιν πρὸς μίαν ὠρισμένην κατεύθυνσιν: ὁ σκοπὸς τῆς εἶνε ἡ πραγματοποίησις συνεπειῶν. Ἐὰν ὁ πραγματισμὸς ἤρνεϊτο τὸ τοιοῦτον, δὲν θὰ ἦτο συνεπὴς πρὸς τὴν διάκρισιν ποῦ κἀμναι μεταξὺ ὑπάρξεως καὶ ἀξίας. Ὑπάρχει σαφὴς διάκρισις μεταξὺ τῆς ἐπιστήμης ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Τέχνης, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας ἀφ' ἑτέρου.

Διὰ νὰ κατανοήσωμεν ὅμως σαφέστερον τὴν σχέσιν μεταξὺ θεωρίας καὶ πράξεως, θὰ εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν τὸν πραγματισμὸν ἀπὸ μίας κάπως πλέον συστηματικῆς ἀπόψεως. Τέσσαρες εἶνε οἱ κύριοι τύποι δηλωτικοὶ τῆς σχέσεως, οἱ ὁποῖοι καταλαμβάνουν ἰδιαιτέραν θέσιν: αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα, ὄροι καὶ συνέπειαι, λήμματα καὶ συμπεράσματα, μέσα καὶ σκοποί. Οἱ τρόποι οὗτοι χαρακτηρίζουν οἱ μὲν τὴν φυσικὴν ὑπαρξιν, τῆς ὁποίας τὰ μέρη συνδέονται διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς αἰτιότητος, οἱ δὲ τὴν ἀξίαν, ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἓνα σύστημα σχέσεων τοῦ τύπου μέσον—σκοπός. Οἱ λοιποὶ ἐμφανίζουσιν ἰδιαζούσας εἰς αὐτοὺς ἰδιότητας, προέρχονται ὅμως οὐχ ἥττον, ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐφ' ὅσον τὰ βασικὰ σημεῖα τῆς ἀναφορᾶς εἶνε τὸ ὄν καὶ ἡ ἀξία. Ὁ ὄρος «τέλος» ἔχει δύο κυρίας σημασίας: τέλος εἶνε ἢ τὸ πέρας μιᾶς διαδικασίας εἰς τὴν φύσιν ἢ ὁ σκοπός, τὸν ὁποῖον ἐξέλεξε κανεὶς ἐσκεμμένως. Ἐὰν ἡ ἐπιστήμη εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν Τέχνην, τότε ἀσχολεῖται μὲ τὸ «τέλος» κατὰ τὴν δευτέραν τῆς λέξεως σημασίαν, ἐὰν ὄχι τότε ἡ ἐπιστήμη ἀποτελεῖ τὴν προσπάθειαν νὰ διατυπώσῃ γενικῶς ὑπὸ μορφήν ὄρων καὶ συνεπειῶν τὰς εἰδικὰς σχέσεις αἰτιότητος ἢ ἀλληλουχίας ποὺ εὐρίσκονται εἰς τὴν φύσιν, καὶ οὕτω νὰ διαγράψῃ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος ὑπὸ τὴν πρώτην σημασίαν. Εἰς τὴν δευτέραν αὐτὴν περίπτωσιν δὲν ἐνδιαφέρεται καθόλου διὰ τὰ μέσα καὶ τοὺς σκοποὺς ἐκτὸς μόνον ὑπὸ τὴν παρεμπύπτουσαν ἐννοιαν, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἐπιδιώκει ἓνα σκοπὸν ὃ ὁποῖος τυγχάνει προτιμήσεως, καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν γεγονότων τῆς ἐπιστήμης θὰ εὐρίσκεται καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὠρισμένοι ὄργανισμοὶ πράγματι προτιμοῦν ὠρισμένους σκοποὺς (τέλος).

Ἄς ἐρευνήσωμεν προσεκτικώτερον τὰς διαφόρους αὐτὰς σχέσεις. Ἐν συνόψει μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ δώσωμεν τοὺς ἐξῆς ὀρισμούς: τὸ ἀποτέλεσμα εἶνε μία ποιότης ποὺ ἔχει σχέσιν πρὸς κάτι, ἡ συνέπεια εἶνε ἓνα προβλεφθὲν ἀποτέλεσμα, τὸ συμπέρασμα εἶνε μία συνέπεια ποὺ ἐπηλήθευσεν τυπικῶς, καὶ ὁ σκοπὸς εἶνε μία συνέπεια ἢ ἓνα πῶρισμα ποὺ ἔτυχε προτιμήσεως. Ἡ ὑπαρξὶς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα σύνολον συμβεβηκότων, τὰ ὁποῖα ἀκολουθοῦν τὰ μὲν τὰ δὲ κατὰ τάξιν ἀλληλουχίας· ἡ τάξις αὕτη εἶνε ἡ αἰτιώδης τάξις, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ προηγούμενον συμβεβηκὸς εἶνε αἰτία τοῦ ἐπομένου. Ἡ φύσις δὲν ἀποτελεῖ μίαν σκηνην ἐπὶ τῆς ὁποίας συγκρούονται αἱ διάφοροι ἀκατα-

γώνιστοι δυνάμεις· ἀποτελεῖ μᾶλλον μίαν ἱστορίαν ἐνώσεων καὶ συνδέσεων· τοῦτο καὶ τοῦτο καὶ τοῦτο. Ἡ πρώτη ἀπὸ δύο ἀκραίας ιδιότητος εἶνε δυνατόν νὰ ἀποκληθῇ αἰτία, ἡ δευτέρα ἀποτελέσμα· ἡ σχέση ὅμως τῆς αἰτιότητος εἶνε ἡ φυσικὴ διαδικασία τῆς μεταβολῆς, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν δευτέραν, καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν αἱ φυσικαὶ ιδιότητες εἶνε πάντοτε ἀποτελέσματα, ἐνῶ τὰ συμβεβηκότα τῶν ὁποίων αὐταὶ ἀποτελοῦν τὴν τελείωσιν, ἀποτελοῦν τὰς αἰτίας αὐτῶν· ἀλλὰ τὸ νὰ εἴπωμεν τοῦτο δὲν σημαίνει παρὰ νὰ διαπιστώσωμεν μίαν ἱστορικὴν τάξιν. Αἱ ποιότητες εἶνε στατικά, ἐνῶ ἡ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀλλοίωσις εἶνε δυναμικὴ. Ἡ ἐπιστήμη ἐξάγει δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τῆς ἱστορίας ὑποδείγματα ὁργανώσεως, καὶ ἀποκαλεῖ αὐτὰ νόμους· οἱ νόμοι οὔτοι περιγράφουν, κατὰ προτίμησιν ποσοτικῶς, σχέσεις καὶ συνθήκας, καὶ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἔλαβον χώραν κατ' ἐπανάληψιν, καὶ τὰ ὁποῖα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ ἐπαναληφθοῦν καὶ εἰς τὸ μέλλον. Τέλος, ἡ ἐπιτυχὴς ἐπιδίωξις τῆς ἀξίας ἀπαιτεῖ γνῶσιν τῶν μέσων, τῶν ὁποίων ἡ μόνη τὴν σήμερον ὑπάρχουσα ἀξιόπιστος πηγὴ εἶνε ἡ ἐπιστήμη· αἱ δὲ ἀξιολογοῦσαι ἐνεργεῖαι ἐφαρμόζουσι τοὺς νόμους τῆς ἐπιστήμης ὡς μέσα πρὸς ἐπίτευξιν σκοπῶν. Κατὰ ταῦτα ἡ σειρά τῶν σχέσεων σχηματίζει ἓνα τόξον· ὑπαρξεις, ἀφαιρέσεις, ἐφαρμογή. Αἱ φυσικαὶ καὶ αἱ ἠθικαὶ σχέσεις εἶνε καὶ αἱ δύο εἰδικαί, καὶ χαρακτηρίζουσι μοναδικάς, συγκεκριμένας καταστάσεις. Ἡ ἐπιστήμη εὐρισκομένη μεταξὺ τῶν δύο ἀκρῶν, εἶνε γενικὴ.

Κατὰ θεωρίαν, τὸ τόξον τοῦτο περιλαμβάνει καὶ λογικὰς καὶ μαθηματικὰς σχέσεις, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως αἱ τελευταῖα αὐταὶ ἔχουσι δευτερεύουσαν σημασίαν. Δυνατὸν νὰ ἀπετέλουν ἰσχυρὰ ὄργανα διὰ τὴν ἠθικὴν, εἰάν ἐγνωρίζομεν νὰ κίμωμεν καλλιτέραν χρῆσιν αὐτῶν παρ' ὅ,τι κίμνομεν. Ὅπως ὅμως ἔχουσι σήμερον τὰ πράγματα, ἀνεπύχθησαν αὐταὶ κυρίως ὡς σκοποὶ καθ' ἑαυτούς, καὶ κατόπιν κατέστησαν ὄργανα τῆς ἐπιστήμης, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη κυρίως ὑπῆρξε τὸ πραγματικὸν ὄργανον, καὶ σήμερον εἶνε περισσότερο ἀκόμη τὸ ἠθελημένον ὄργανον τῆς ἠθικῆς. Τὸ τοιοῦτον ἔχει τὸν λόγον του· οἱ νόμοι τῆς ἐπιστήμης μᾶς ὑποδεικνύουσι διαφόρους δυνατοὺς τρόπους ἐνεργείας ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως, ἐνῶ οἱ τύποι τῆς λογικῆς διατυπώ-

νουν τοὺς δυνατοὺς τρόπους ἐνεργείας τῆς διανοήσεως διὰ συμβόλων. Οἱ τρόποι αὐτοὶ τῆς ἐνεργείας εὐρίσκουν τὴν πραγμάτωσίν των εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς λογικῆς. Τὰ συστήματα ὅμως τῆς λογικῆς καὶ τῶν μαθηματικῶν ἀποτελοῦν δευτέρου βαθμοῦ ἀφαιρέσεις ἀπὸ τὴν φύσιν. Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐπιστήμης δυνατόν νὰ τὰ παραδεχθῆ ἢ καὶ τὰ ἀπορρίψῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς χρησιμότητος αὐτῶν, ἀλλὰ, καθ' ἑαυτὰ, ἔχουν ἰδιάζοντα εἰς αὐτὰ κριτήρια τοῦ κύρους των. Τὸ θεωρητικὸν εἶνε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶνε δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῆ εἰς κάθε οἰανδήποτε κατάστασιν, ἡ δὲ λογικὴ καὶ τὰ μαθηματικὰ εἶνε ἀναμφιβόλως θεωρητικὰ μαθήματα, ποὺ ἔχουν ἐξαχθῆ δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τῆς ὑπάρξεως, ἀναφέρονται ὅμως πάλιν κατὰ τελευταῖον λόγον εἰς αὐτήν. Ἡ λογικὴ, ὅπως καὶ ἡ ἐπιστήμη, εὐρίσκεται μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἄκρων: τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀξίας. Ὅπως καὶ ἡ ἐπιστήμη, εἶνε γενικὴ, εἶνε ὅμως περισσότερο γενικὴ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην. Ἐφ' ὅσον δὲ τὸν τελευταῖον λόγον τὸν ἔχει ἡ πράξις, ἡ ἐπιστήμη θὰ εἶνε σπουδαιότερα ἀπὸ τὴν λογικὴν, καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ σχέσεις θὰ καταλαμβάνουν πλέον ἐξέχουσαν θέσιν ἀπὸ τὰς λογικὰς σχέσεις· καὶ τοῦτο διότι ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τοῦ ἀπολύτως γενικοῦ καὶ τοῦ καθ' ἕκαστον εἶνε παρὰ πολὺ μεγάλη, ὥστε νὰ τὴν ὑπερπηδήσῃ κανεὶς εὐκόλως· ἡ γνῶσις μίας περιορισμένης σφαίρας ὄντων, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχει ἡ πείρα, εἶνε δυνατόν πολὺ εὐκολώτερον νὰ τύχῃ ἐφαρμογῆς ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῶν δυνατοτήτων τῆς ὑπάρξεως ἐν γένει. Τόσον διὰ τὴν ἐπιστήμην ὅσον καὶ διὰ τὴν λογικὴν ἰσχύει ἡ ἀρχὴ ὅτι «ἅμα ὑπάρχει καὶ τι ὑπάρχει καὶ καὶ τι ἄλλο»· αἱ συνιῆκαι ὅμως τῆς ἐπιστήμης, καίτοι εἶνε μόνον πιθαναί, ἔχουν ὡς ἀντιστάθμισμα ὅτι εἶνε περισσότερο ἐντοπισμέναι· ἐὰν οἱ σκοποὶ μας εἶνε σχετικῶς ἄμεσοι, ἀνάγκη νὰ εἶνε τοῦτο καὶ τὰ μέσα μας. Αὐτὸς εἶνε ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον συχνὰ ὁ πραγματισμὸς ἀφήνει ἐντελῶς κατὰ μέρος τὰς λογικὰς σχέσεις καὶ διατηρεῖ τὴν φύσιν, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἠθικὴν· εἰς τὴν σειρὰν αὐτὴν ἡ ἐπιστήμη χρησιμεύει ὡς μεσάζον μεταξὺ τῆς ἀρχικῆς, τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἠθικῆς.

Οἱ τέσσαρες τύποι τῶν σχέσεων ἀποτελοῦν μίαν ἱεραρχικὴν τάξιν· κατὰ τὴν ὁποίαν ἕνας ἕκαστος ἐξ αὐτῶν πραγματοποιεῖ καὶ πού εὐρίσκειτο μόνον δυνάμει εἰς τὸν προηγούμενον αὐτοῦ. Ἡ ἐπιστήμη

πραγματοποιεῖ νοήματα πού εὐρίσκοντο ἐν λανθανούσῃ καταστάσει εἰς τὴν φύσιν, ὡς λέγει ὁ πραγματισμός· ἀλλὰ μόνον ἐν λανθανούσῃ καταστάσει, διότι ἡ ἐπιστήμη προσδίδει εἰς τὰ συμβεβηκότα πρόσθετα νοήματα, τὰ ὅποια δὲν εὐρίσκονται πράγματι εἰς τὴν φύσιν, ὅπως λαμβάνομεν ἀμέσως πεῖραν αὐτῆς, καίτοι ἡ φύσις περιέχει τὴν βάσιν δι' αὐτά. Εἰς τὴν φύσιν βλέπομεν ὅτι ὑπάρχει ὀργάνωσις, καὶ ὅμως ἡ φύσις εἶνε καθ' ἑκάστον· μετὸ νὰ ἐξαγάγῃ δι' ἀφαιρέσεως τὴν ὀργάνωσιν, ἡ ἐπιστήμη ἀποκτιᾷ γενικότητα. Ὁμοίως καὶ ἡ λογικὴ παρέχει συστήματα, τὰ ὅποια ἔχουν ἐξαχθῆ δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τῆς ὑπάρξεως· καὶ ὅμως δὲν μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ τυπικὴ λογικὴ ὑπάρχει πραγματικῶς εἰς τὴν φύσιν, ἢ καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἐπιστήμην.

Τέλος, τὰ μέσα καὶ οἱ σκοποὶ πού ἐπροτιμήθησαν καὶ πρὸς τοὺς ὁποίους ἔκεινα ὀδηγοῦν, εἶνε φυσικαὶ ὀντότητες καὶ σχέσεις, καὶ ὅμως ὁ σκοπός, τὸ τέλος, κατὰ τὴν πρωταρχικὴν σημασίαν, διὰ νὰ εἶνε δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῆ εἶνε ἀνάγκη νὰ μεταβληθῆ εἰς σκοπὸν ἢ τέλος κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς διὰ μέσου τῆς προθέσεως καὶ τῆς ἐνεργείας. ἼΙ δυναμικότης, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται βαθμιαίως διὰ τῆς ἱεραρχικῆς τάξεως, εἶνε ἐσωτερικότης. ἼΙ συνέπεια εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα πού εὐρίσκεται εἰς σχέσιν πρὸς κάτι, ἢ δὲ ἐπιστήμη συμπλέκει μεταξὺ των συμβεβηκότα καὶ ιδιότητος, αἱ ὅποια εἰς τὴν φύσιν εὐρίσκοντο μαζὶ ἐξωτερικῶς καὶ κατ' ἐπαφήν μόνον. ἼΙ σχέσις μεταξὺ λημμάτων καὶ συμπεράσματος εἶνε στενωτέρα ἀπὸ τὴν σχέσιν μεταξὺ ὄρων καὶ συνεπέας, διότι ὁ τυπικὸς αὐτῆς χαρακτήρ τὴν ἀπαλλάττει ἀπὸ τὰ κατὰ σύμπτωσιν συμβαίνοντα εἰς τὴν φύσιν, τὰ ὅποια δι' αὐτὴν εἶνε ἐντελῶς ἐξωτερικὰ—ἐκτός, ἐννοεῖται, ὁσάκις ἡ σειρὰ τῶν σκέψεων τοῦ ἀσχολουμένου μετὸ τὴν λογικὴν εἰσάγει ἐκ νέου τὴν φυσικὴν τυχαιότητα. Ἐνώσφ ὅμως οὗτος δὲν ἐξιχθῆ μέχρι μίας καλαισθητικῆς θέας τῶν σχέσεων, τὰς ὁποίας μελετᾷ κατὰ τὴν ὁλότητα αὐτῶν, μέχρι μίας ἀμέσου ἐκτιμήσεως ἡ ὁποία νὰ συνενώσῃ τὰ λήμματα καὶ τὰ συμπεράσματα ὡς μέσα καὶ σκοπούς, δὲν θὰ εἶνε πλήρης ἢ ἐσωτερικότης. Ἐὸ ἰδεῶδες τῆς ἀξίας εἶνε ἡ πραγματοποίησις τῆς πλήρους καὶ τελείας ἐνώσεως μέσων καὶ σκοπῶν εἰς μίαν μοναδικὴν βίωσιν (ἐσωτερικὴν πεῖραν), ὅπου τίποτε δὲν χρησιμεύει μόνον ὡς ὄργανον ἢ μόνον ὡς τέλος, κάθε ἓνα δὲ ἐκ τῶν στοιχείων εἶνε καὶ τὰ δύο συγχρόνως· εἰς τὸ

ἰδεῶδες τοῦτο ὅμως μόνον νὰ προσεγγίσωμεν μᾶς εἶνε δυνατόν, ὅπως εἴπομεν ἄνωτέρω, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶνε μέρος τῆς φύσεως, καὶ εἶνε ὑποκείμενος εἰς τὰς βιαίας ἐπεμβάσεις αὐτῆς, αἱ ὁποῖαι ἐναντιοῦνται εἰς αὐτὸν παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας του.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἱεραρχικὴ τάξις δὲν εἶνε καὶ αὐτὴ παρὰ μία ἀφαίρεσις, ἀφοῦ ὅλων τῶν τύπων αἱ σχέσεις εἶνε δυνατόν νὰ εὑρεθοῦν μέσα καὶ σὲ μίαν μόνην βίωσιν, καὶ μάλιστα εἰς στενὴν σχέσιν ἀναμεταξύ των. Αἱ σχέσεις, καὶ τὰ ὄντα ἐντὸς τῶν ὁποίων λαμβάνουν χώραν, εὑρίσκονται καὶ αὐταὶ εἰς ἀμοιβαίαν μεταξύ των σχέσιν εἰς τὴν βίωσιν. Ἡ ἐπιστήμη εἶνε προϋπόθεσις τῆς ἠθικῆς, ἐὰν μὲ τὸν ὄρον ἠθικὴ ἐννοοῦμεν λελογισμένην ἐνέργειαν· ἡ ἠθικότης βασίζεται ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης ὡς πρώτης αὐτῆς προϋποθέσεως. Τὸ νὰ κατασκευάσωμεν ὑποδήματα, ἐνδύματα καὶ οἰκίας εἶνε, ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶνε μία ἠθικὴ ἀσχολία, ἡ δὲ ἐπιτυχία ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ κατὰ πόσον γνωρίζομεν νὰ παρασκευάσωμεν τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ κατὰ τὸν δυνατόν ἐπιστημονικώτερον τρόπον, καὶ μὲ τὴν μεγαλειτέραν οἰκονομίαν μέσων. Ἡ ἐπιδίωξις οἰουδήποτε σκοποῦ, κοινωνικοῦ ἢ ἰδιωτικοῦ, εὐγενοῦς ἢ ποταποῦ, κοσμικοῦ ἢ μὴ κοσμικοῦ, ἀπαιτεῖ μίαν παρομοίαν οἰκονομίαν καὶ καταλληλότητα τῶν μέσων, ποὺ νὰ βασίζονται ἐπὶ ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἡ ἠθικότης εἶνε ὄρος καὶ προϋπόθεσις τῆς ἐπιστήμης, κατὰ τοῦτο ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε κατ' ἀρχὴν ὄν πρακτικόν· ἡ ἐπιστήμη εἶνε ἓνα προῖόν, ἓνας βλαστὸς τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὁ ὁποῖος ἀνεπτύχθη ὡς ὄργανον πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν της, αἱ δὲ αἰτιώδεις συνθῆκαι ἐξυληρετοῦν τὴν χάριν ἠθικῶν σκοπῶν γιγνομένην χρῆσιν. Ταυτοχρόνως ὅμως, τόσον ἡ ἐπιστήμη ὅσον καὶ ἠθικὴ εἶνε ἀπότοκοι τῆς φύσεως, αἱ δὲ σχέσεις τὰς ὁποίας ἀναπτύσσουν καὶ αἱ δύο, ἐφ' ὅσον εἶνε ἀληθεῖς, ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς πραγματικῆς συστάσεως τῶν φυσικῶν συμβεβηκότων. Αἱ φυσικαὶ σχέσεις ἀποτελοῦν τὸ θεμέλιον τόσον τῶν ἐπιστημονικῶν ὅσον καὶ τῶν ἠθικῶν σχέσεων, αἱ δὲ λογικαὶ καὶ αἱ μαθηματικαὶ σχέσεις, ὅπως καὶ αἱ λοιπαί, ἐξαρτῶνται κατὰ τελευταῖον λόγον ἐκ τῶν σχέσεων αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται εἰς τὴν ἀνόργανον φύσιν.

Αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ μᾶς ἐπαναφέρουν εἰς τὴν συζήτησιν μᾶς περὶ τῶν σχετικῶν θέσεων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς Τέχνης, τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξεως εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ πραγματισμὸς εἶνε φυ-